

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра «Філософія та соціологія»

В.В. Міхєєва

**СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА І
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ АНАЛІЗУ**

**Конспект лекцій
з дисципліни
«СОЦІОЛОГІЯ»**

Харків 2009

Міхеєва В.В. Соціальна структура суспільства і методологічні підходи до її аналізу: Конспект лекцій. — Харків: УкрДАЗТ, 2009. — 33 с.

Конспект лекцій підготовлено відповідно до програми навчального курсу і є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Соціологія».

У матеріалах лекції стисло висвітлено одну з основних проблем, що вивчає соціологія, – соціальну структуру суспільства. Розглянуто питання щодо розвитку ідей нерівності у класиків соціології, елементів соціальної структури суспільства, його соціальної стратифікації та соціальної мобільності. Крім того, матеріали лекції вміщують покажчик прізвищ, які зустрічаються у тексті, питання і завдання для самоперевірки, методичні рекомендації, плани семінарських занять, перелік літератури до теми.

Рекомендується для студентів технічних спеціальностей денної та заочної форм навчання.

Бібліогр.: 15 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Філософія та соціологія» 15 грудня 2008 р., протокол №3.

Рецензент

доц. І.Д. Загрійчук

В.В. Міхеєва

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ АНАЛІЗУ

Конспект лекцій
з дисципліни

«СОЦІОЛОГІЯ»

Відповідальний за випуск Міхеєва В.В.

Редактор Губарева К.А.

Підписано до друку 14.01.09 р.

Формат паперу 60x84 1/16 . Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 1,75. Обл.-вид.арк. 2,0.

Замовлення № Тираж 300. Ціна

Видавництво УкрДАЗТу, свідоцтво ДК № 2874 від. 12.06.2007 р.
Друкарня УкрДАЗТу,
61050, Харків - 50, пл. Фейєрбаха, 7

МІНІСТЕРСТВО ТРАНСПОРТУ ТА ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

В.В. Міхеєва

«СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА І
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ АНАЛІЗУ»

Конспект лекцій з дисципліни
«СОЦІОЛОГІЯ».

Харків 2008

Міхеєва В.В. Соціальна структура суспільства і методологічні підходи до її аналізу: Конспект лекцій. — Харків: УкрДАЗТ, 2009.- с.

Конспект лекцій підготовлено відповідно до програми навчального курсу і є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Соціологія».

У матеріалах лекції стисло висвітлено одну з основних проблем, що вивчає соціологія, – соціальну структуру суспільства. Розглянуто питання щодо розвитку ідей нерівності у класиків соціології, елементів соціальної структури суспільства, його соціальної стратифікації та соціальної мобільності. Крім того, матеріали лекції вміщують покажчик прізвищ, які зустрічаються у тексті, питання і завдання для самоперевірки, методичні рекомендації, плани семінарських занять, перелік літератури до теми.

Рекомендується для студентів технічних спеціальностей денної та заочної форм навчання.

Бібліогр.: 15 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Філософія та соціологія» 15 грудня 2008 р., протокол №3.

Рецензент
І.Д. Загрійчук

ВСТУП

Різноманітність соціальних відносин, що фіксуються у соціальній структурі, потребує впорядкування. Тобто вони повинні бути збудовані у певному порядку, згруповані на єдиних підставах. Без цього суспільство не може бути структуроване, а отже, не здатне виконувати свої найважливіші функції.

Актуальність теми полягає у тому, що традиційні уявлення про структуру суспільства не відповідають сучасній дійсності. Крім того, для ефективного керівництва процесами оновлення суспільства, у руслі яких знаходиться і Україна, потрібно чітко уявляти, які суспільні групи виграють або програють від різних реформ. І нарешті без чітких уявлень про соціальну структуру не можна вести ефективну економічну, соціальну, культурну політику.

Мета заняття – вивчення теорій походження нерівності, аналіз стратифікаційних систем, формування уявлень про мобільність і маргінальність.

В результаті засвоєння теми студенти повинні чітко

знати:

- основні терміни і поняття теми;
- орієнтуватися в основних методологічних принципах аналізу соціальної структури;
- розрізняти види і форми соціальної мобільності;

вміти:

- розрізняти основні елементи соціальної стратифікації суспільства;
- аналізувати процеси, що відбуваються у суспільстві з погляду застосування теорії соціальної стратифікації.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

- 1 Розвиток ідей нерівності у класиків соціології.
- 2 Соціальна структура суспільства та її елементи.
- 3 Соціальна стратифікація суспільства.
- 4 Соціальна мобільність.

1 Розвиток ідей нерівності у класиків соціології

Структурний підхід до суспільства розробляли багато соціологів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., починаючи з О. Конта, К.Маркса, Г.Спенсера і закінчуючи Е.Дюркгеймом і Т. Парсонсом.

Різні напрямки і школи соціології по-різному дивилися на утворення класів і соціальних прошарків, на соціальну структуру суспільства.

З погляду класиків марксизму-ленінізму, соціальна нерівність носить негативний характер. Соціальна диференціація веде до утворення *класів*, тобто великих груп людей, які мають певне відношення до засобів виробництва. Згідно з класиками марксизму завдання полягає у знищенні класів, слід поступово зближувати характер розумової і фізичної, промислової і сільськогосподарської праці, таким чином, усуваючи підстави для класового розподілу суспільства і наближаючись до комуністичного, безкласового суспільства. Щоб вирішити завдання знищення соціальної нерівності, потрібно зрівняти людей за природними якостями. Це завдання соціологія марксизму вирішує шляхом «виховання нової людини».

Видатний російський соціолог П.Сорокін у першій чверті ХХ ст. систематизував і поглибив цілу низку понять, які пізніше набули ключової ролі у теорії нерівності («соціальна мобільність», «одно – і багатовимірна стратифікація» та ін.).

В радянській соціології існувала теорія «двох з половиною класів». З погляду цієї теорії, у СРСР найпрогресивнішим, передовим був робочий клас; його союзником у побудові комунізму був клас колгоспного селянства. Існувала ще інтелігенція. Вважалося, що вона не володіла всіма ознаками

класу і тому отримала статус прошарку, тобто повинна була рівнятися на прогресивний клас.

Більшість сучасних соціологів дотримується теорії соціальної стратифікації, в основу якої покладено розподіл суспільства на прошарки – страти. В розвиток теорії соціальної стратифікації великий внесок зробили М. Вебер, Т. Парсонс, Р. Дарендорф, П. Сорокін.

В межах уявлень про соціальну структуру і соціальні функції з'явилося розуміння того, що всі відносини в суспільстві, наприклад, відносини між системами і спільнотами різних типів або взаємовідносини між соціальними групами і конкретними людьми, розміщені в системах різного рангу. Саме ці стійкі типи і моделі інституційних зв'язків, конкретної поведінки людей надають суспільству стабільності.

Теорія стратифікації увібрала в себе ідеї М. Вебера про класи в індустріальному суспільстві. В її рамках отримала розвиток структурно-аналітична традиція, наприклад, до деяких робіт Т. Парсонса. Р. Дарендорф привнес ідеї соціального конфлікту.

Теорія стратифікації має перед класовою теорією марксизму ту перевагу, що дозволяє ділити людей на найрізноманітніші страти. Це вимагає диференціації суспільства на тонкі прошарки. Можна ввести декілька десятків критеріїв стратифікації (наприклад, не тільки гроші, але і наявність будинку, автомобіля, басейну, супутникового телебачення, мобільного телефону і т. ін.).

Великий внесок у розвиток поглядів на соціальну структуру суспільства також зробили соціологи В. Парето, Р. Моска, Р. Міхельс, які створили теорію еліт. В. Парето ділить все суспільство на еліту, психологічно схильну до управління, і нееліту – керовану більшість.

Г. Моска вважає, що правлячому класу, тобто еліті необхідна опора в суспільстві або більш численний клас, який складає фундамент еліти, це середній клас.

2 Соціальна структура суспільства та її елементи

Суспільство не можна зводити до суми індивідів. Оскільки кожна людина – це унікальне явище з яскравою індивідуальністю, соціологія вивчає не поведінку окремих індивідів, а те, що повторюється, стійке, що пов'язує людей і примушує їх діяти певним чином. З моменту виникнення суспільства в ньому завжди існувала соціальна нерівність, звідси його вивчення є одним з найважливіших завдань соціології. Описуючи нерівність, соціологи використовують поняття соціальної структури суспільства.

Соціальна структура суспільства – сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою впорядкованих один до одного соціальних груп, а також відносин між ними.

В будь-якому суспільстві існує та або інша кількість соціальних груп, які відзначені такими рисами:

- займають різне місце в системі соціальних нерівностей даного суспільства, в диференціації його населення за основними критеріями – доступ до влади, наявність власності, розмір доходу та ін.;

- пов'язані між собою політичними, економічними і культурними відносинами;

- є суб'єктами функціонування всіх соціальних інститутів даного суспільства.

Центральним елементом соціальної структури суспільства є *соціальні спільності* – групи людей, поєднаних соціальними зв'язками. Їх потрібно відрізнити від *соціального кола* – сукупності людей, між якими існують певні контакти, спілкування. Так само виділяють *соціальні групи* – відносно стійкі, історично сформовані спільності людей, які відрізняються один від одного за роллю і місцем у системі соціальних зв'язків певного історичного суспільства.

Залежно від чисельності групи підрозділяють на :

- великі, включають значну кількість людей, які між собою не взаємодіють (наприклад, колектив підприємства);

- малі – відносно невелика кількість людей, які безпосередньо пов'язані особистими контактами, загальними інтересами і метою (наприклад, студентська група).

Залежно від соціального статусу і способу об'єднання групи поділяються на:

- формальні, організовані для вирішення конкретного завдання або на основі спеціалізованої діяльності (студентська група);

- неформальні – добровільне об'єднання людей на основі інтересів, симпатій (наприклад, компанія друзів).

В соціальні групи людей об'єднують *соціальні інтереси* – реальні причини дій, які формуються у членів різних соціальних груп, у зв'язку з їх відмінностями за станом і роллю у суспільному житті. Оскільки у різних людей різні інтереси, то вони в реальності і розділяються на представників різних соціальних груп.

В результаті подібної диференціації можна виділити основні види соціальних груп і відповідні їм види соціальних структур:

- соціально-класові (класи, соціальні прошарки, соціальні групи);

- етнічні (нації, етнічні групи);

- соціально-професійні (трудові колективи);

- соціально-демографічні групи;

- соціально-територіальні та ін.

Особливу увагу соціологів привертають *маргінальні прошарки*. Класичний приклад сучасного маргінала – мігрант з села до міста у пошуках роботи. Ця людина вже відірвалася від селянства, але ще не стала робітником.

Значимість вивчення цієї проблеми витікає з таких моментів:

- Соціальні групи - це двигуни соціального прогресу, без них у суспільстві неможливі будь-які зміни.

- Від характеру соціальних груп, їх значимості залежить функціонування всіх соціальних інститутів суспільства: держави, школи, сім'ї, економіки, культури та ін.

- Від того, які соціальні групи складають основний компонент суспільства, хто з них лідирує, а хто займає підлегле становище, залежить тип суспільства, його державний і соціально-політичний устрій.

3 Соціальна стратифікація суспільства

Вивчення соціальної нерівності – одна з найважливіших сфер соціології.

Центральним для аналізу соціальних груп і структур є поняття *соціальної стратифікації* – нашарування груп, які мають різний доступ до соціальних благ через їх становище в соціальній ієрархії.

Стратифікація відрізняється від диференціації - більш широкого значення, яке має на увазі будь-які соціальні відмінності.

Конкретні форми соціальної нерівності різноманітні і численні. Одним з основних понять цієї проблеми є поняття статусу. *Статус* - становище індивіда або соціальної групи, яке визначається за соціально значущими для даної суспільної системи ознаками (соціального престижу). Статусні відмінності можуть бути позитивними – категорії людей, що мають високий престиж при даному соціальному порядку (наприклад, лікар, юрист на Заході) і негативними – низькими (наприклад, інженер в нашій країні), зі спадаючим престижем (вчитель).

В наш час статус особи (групи) визначається статком і доходом. *Статок* – це майно, яким володіє індивід (акції, накопичення, власність, житло та ін.). Дохід – зарплата за працю, дивіденди від *вкладень*. Володіння станом – головна відмінність у класовій системі.

В соціологічній літературі існує така типологізація класів:

1 Верхній вищий клас – це ті ,хто накопичив свій статок протягом багатьох поколінь;

2 Нижній вищий клас – в основному це нові багатії, які захватили вищі посади в економіці, політиці, бізнесі;

3 Вищий середній клас – дрібна буржуазія і високооплачувані професіонали, відомі адвокати, лікарі, актори, телеведучі;

4 Середній середній клас – наймасовіший прошарок розвинутого індустріального суспільства – добре оплачувані службовці, професіонали, лікарі, викладачі, вчителі, менеджери середнього рівня;

5 Нижній середній клас – кваліфіковані робочі, нижчі службовці, зайняті переважно розумовою працею;

6 Верхній нижчий клас – середньо- і малокваліфіковані робітники, які зайняті в масовому виробництві;

7 Нижній нижчий клас – соціальне дно, що перебивається жебрацтвом або випадковим заробітком.

В суспільстві постійно відбувається пересування людей з однієї страти в іншу. *Страта* – прошарок суспільства.

Підставою для виділення страти виступає не будь-яка ознака, а лише статусний, тобто ранговий характер у даному суспільстві (вище - нижче, краще - гірше). Страта виділяється на основі особливо значущої в уявленні певного кола людей або суспільства ознаки. Ці ознаки, які закріплюються в інституційних нормах і підтримуються суспільним консенсусом, інтерналізуються особистістю, стають критерієм самооцінки.

Статус припускає, що будь-хто, хто претендує бути включеним до тієї або іншої страти, повинен відповідати певним очікуванням і обмеженням на відповідну соціальну поведінку. Це відображається у способі життя, який відмежовує одних від інших.

На відміну від класу, який виділяється за способами доступу до різних благ, пов'язаних з відношенням до засобів виробництва і влади, страта виділяється за формами і обсягом споживаних благ, відображаючи процес відтворення статусного положення.

Місце і роль кожної страти в суспільстві визначається такими моментами:

- рівнем доходів і добробуту;
- стилем життя, способами і формами споживання матеріальних благ;
- наявністю або відсутністю влади, можливості впливу на інші групи.

Ознаки, які впливають на соціальну стратифікацію, групують у два блоки – приписані і досягнуті. До перших відносяться стать, раса або етнічна група (походження), вік. Ми не можемо вирішувати, ким народимося – чоловіком або жінкою, представником якого етносу, і вплинути на свій вік також не можемо. Але всі ці чинники істотно впливатимуть на наше життя.

До досягнутих же відносять ознаки, які впливають на наше становище в соціальній ієрархії, на становище людини в суспільстві, над яким ми маємо який-небудь контроль. До них відносять освіту, сімейний стан та ін.

Сьогодні в українському суспільстві відбувається активний процес поглиблення соціальної диференціації, посилення поляризації соціальних груп. Відбувається становлення нового типу соціальної структури. Зміна соціальної структури суспільства повинна завершитися формуванням суспільства з могутнім і чисельним середнім класом, який у перспективі, як і у всіх розвинутих країнах, повинен охопити 55-60% населення з одночасним значним зниженням частини населення з рівнем доходів нижче за прожитковий рівень.

4 Соціальна мобільність

В будь-якому суспільстві люди і створювані ними спільноти прагнуть зайняти більш високий соціальний статус, тобто вчинити перехід з однієї ступені до іншої. Цей рух-перехід описується через термін соціальної мобільності. *Соціальна мобільність* – процес руху індивідів між ієрархічно організованими елементами соціальної структури.

Соціальна мобільність може бути горизонтальною і вертикальною. *Горизонтальна* має на увазі перехід індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної групи до іншої, яка знаходиться на тому ж рівні. Тобто статус і престиж позиції не змінюються. *Вертикальна ж мобільність* – зміна становища індивіда або соціальної групи, яке супроводжується підвищенням або пониженням його соціального статусу. Таким чином, *вертикальна мобільність може бути піднесеною або спадаючою, тобто це переміщення між прошарками.*

Соціальні переміщення найбільш інтенсивно виявляються у періоди якісного оновлення суспільства, коли руйнуються старі соціально-політичні і соціально-економічні засади і норми та формуються нові.

Різновидом горизонтальної мобільності є географічна мобільність, яка має на увазі переміщення з одного місця в інше при збереженні колишнього статусу.

На вертикальну і горизонтальну мобільність впливає стать, вік, рівень народжуваності, щільність населення та ін.

Молоді властива професійна, людям середнього віку – економічна, немолодим – політична мобільність.

Існує два основних методи вивчення соціальної мобільності. Перший – вивчення кар'єри індивіда, тобто просування протягом життя соціальними сходами. Другий метод відноситься до вивчення вибору дитиною професії, яку мали її батьки. Мобільність між поколіннями – це мобільність, що проявляється через покоління індивідів.

Існує і мобільність всередині покоління. Під нею мають на увазі зміну одним і тим же індивідом кілька разів протягом життя своїх соціальних позицій. Це робиться у порівнянні з батьком.

Залежно від критеріїв, покладених в її основу, можна виділити ще *індивідуальну* мобільність, при якій переміщення вниз, вгору або по горизонталі відбувається у кожної людини незалежно від інших. А також *групову* – коли переміщення відбувається колективно, наприклад, коли після соціальної революції новий клас витісняє старий.

Каналами соціальної мобільності, що сприяють пересуванню із страти в страту є, перш за все, школа (освіта), сім'я, професійні організації.

Зі здобуттям Україною незалежності суспільство опинилось у кризовому стані. Реальністю життя суспільства стала диференціація на багатих і дуже багатих, що постійно продовжується, а паралельно – бідних і дуже бідних. Крім того, практично зруйнована стара соціальна структура суспільства: робочий клас та інтелігенція скоротилися за чисельністю, втратили свій колишній якісний статус. Одночасно з цим з'явилися нові соціальні прошарки і групи зі своїм способом життя – кооператори, фермери, підприємці. Збільшився прошарок маргіналів, куди потрапили колишні робітники, колгоспники, безліч людей, які раніше займалися розумовою працею. Зріс соціальний прошарок люмпена, тобто тих, хто втратив все або взагалі нічого не мав, але хоче мати все і відразу. Вони складають

вибухонебезпечну базу суспільства, гасити яку можна тільки максимальним узгодженням інтересів всіх соціальних груп.

Висновки

1 В будь-якому суспільстві індивіди і групи займають неоднакове становище, яке пов'язане з існуванням нерівності. Впорядкована й організована нерівність отримала назву стратифікації.

2 В сучасному суспільстві домінуючим типом стратифікації є класовий. Частіше всього в соціологічних роботах виділяють три основних класи – вищий, середній і нижчий. Найчисленнішим класом вважається середній.

3 Зміна становища індивіда в соціальному просторі отримала назву соціальної мобільності. Зміна соціальної позиції без отримання нових соціальних зв'язків і норм, а паралельно втрата колишніх фіксується у понятті «маргінальність».

4 В сучасному українському суспільстві відбувається реструктуризація і формування нового виду і типу стратифікації.

Основні поняття

Клас, стратифікація, соціальна структура, соціальна спільність, соціальне коло, соціальна група, соціальний інтерес, маргінальний прошарок, статус, статок, дохід, страта, соціальна мобільність (горизонтальна і вертикальна).

Основні теорії і концепції

Структурно-функціоналістська теорія нерівності, конфліктна теорія нерівності, теорії нерівності К. Маркса, М. Вебера, Т. Парсонса, Р. Дарендорфа, теорія мобільності П.Сорокіна, теорія двох з половиною класів, теорії еліт В. Парето, Р. Моски, Р. Міхельса.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1 Складіть схему соціально-класової структури суспільства.
- 2 Перерахуйте критерії страти.
- 3 Назвіть відмінності класової теорії соціальної структури від теорії соціальної стратифікації.
- 4 Покажіть співвідношення понять «соціальна структура» і «соціально-класова структура».
- 5 Розкрийте сутність теорії соціальної стратифікації.
- 6 Що для вас означає соціальна рівність?
- 7 У чому полягає сутність соціальної мобільності?
- 8 Перелічіть типи, напрямки і види соціальної мобільності.
- 9 Повторіть основні поняття теми.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

- 1 Методологічні принципи вивчення соціальної структури суспільства.
- 2 Соціальна структура і стратифікація.
- 3 Стратифікація українського суспільства.
- 4 Типологія мобільності.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

При підготовці до практичного заняття з теми рекомендується перш за все повторити основні поняття і терміни, що виділені в даному конспекті лекції, а також зазначені в рекомендованій літературі. Їх можна виписати окремо як словничок до теми. Далі необхідно об'єднати знання термінів з основним матеріалом з теми. Для цього слід повторити конспект лекції і поглибити знання матеріалу з теми вивченням рекомендованої літератури до неї. При цьому особливу увагу необхідно приділити знанням основних стратифікаційних теорій і концепцій, розібратися в яких допоможе іменний покажчик, наведений у кінці матеріалу лекції. Запропоновані основні

висновки за темою можна доповнити своїми. Якість і ступінь засвоєння матеріалу допоможуть проконтролювати контрольні питання і завдання. Лише після цього доцільно приступити до підготовки питань на практичне заняття. Для цього потрібно вже добре орієнтуватися у матеріалі, вміти зробити його аналіз і, як наслідок, відібрати, а також доповнити його власними прикладами. У випадку, якщо студента зацікавила окрема проблема теми і він прагне поглибити або уточнити матеріал, викладений у лекції, він може ознайомитися більш глибоко з рекомендованою літературою і підготувати реферат за запропонованими темами.

Теми рефератів

- 1 Теорія соціальної стратифікації.
- 2 Історичні типи стратифікації.
- 3 Середній клас і маргінальні прошарки.
- 4 Соціальна стратифікація українського суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Галкин А.А. Тенденции изменения социальной структуры // Социол. исслед. - 1998. - №10. – С.85-91.
- 2 Герасимчук А.А., Шиян О.М. Соціологія. – К.: Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 2000. - 87 с.
- 3 Загальна соціологія. Хрестоматія / Уклад.: В.Г. Городяненко, С.В. Легеза. – Донецьк: Вид-во ДНУ, 2006. – 515 с.
- 4 Исаев Б.А. Социология. – СПб.: Питер, 2007. – 224 с.
- 5 Кравченко А.И. Социология: Учебник. – М.: ТК Велби; Проспект, 2006. - 536 с.
- 6 Нікітіна В.В. Соціальні інститути: Конспект лекції з курсу «Соціологія». – Харків: УкрДАЗТ, 2003.
- 7 Подольская Е.А., Филиппова О.А., Мелентьева Т.Н. и др. Социология. – Харьков: Золотые страницы, 2004. - 247 с.
- 8 Розенфельд Ю.Н. Социология: Курс лекций для студентов несоциологических факультетов. – Харьков: Изд-во НУА, 2006. - 341 с.
- 9 Рывкина Р.В. Формирование новых экономических классов // Социол. исслед. - 1994. - №4. – С.88-91.
- 10 Соціальна структура і особистість за умов радикальних соціальних змін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - №1-2. – С.121-137.
- 11 Соціологія / В.М. Піча, О.М. Семашко, Н.Й. Черниш та ін.; За ред. В.М. Пічі. – К.: Заповіт, 1996. – 341 с.
- 12 Социология / Под ред. Г.В. Осипова. - М.: Норма, 2003. – 888 с.
- 13 Трикоза В.І. Соціологія: Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2005. – 82 с.
- 14 Хрестоматія по общей социологии / Сост. В.П. Култыгин, А.Г. Кузнецов. – М.: Научная книга, 2004. - 212 с.
15. Якуба Е.А. Социология. – Харьков: Константа, 1996. – 193 с.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Конт (Comte) Огюст, до 1818 р. ім'я Конта - Ісідор (1798-1857 рр.) - французький філософ, соціолог, методолог і популяризатор науки, викладач Паризького політехнікуму, засновник школи позитивізму, соціальний реформатор, який залишив велику літературну спадщину, в тому числі шеститомний "Курс позитивної філософії" (1830-1842 рр.). У 1816-1824 рр. - секретар Сен-Симона. Соціологія, за Контом, повинна спиратися на такі найважливіші принципи: емпіризм, позитивізм і фізикалізм. За Контом, емпіризм означає, що єдиним джерелом істинної науки про світ є досвід. Позитивізм означає, що предметом його є тільки факти, а не трансцендентальне буття або уявна сутність речі. Фізикалізм означає, що найдосконалішими поняттями є ті, які створила фізика, і що до них можна та потрібно зводити все наукове значення. Як предмет соціології Конт визначав закони явищ, що спостерігалися, рішуче виступав проти пошуків трансцендентних причин. Ставив завдання засновувати достовірність соціологічних висновків на фактах та їх зв'язках, а не на філософських інтерпретаціях значення історії.

Маркс (Marx) Карл (1818-1883 рр.) - німецький соціолог, філософ, економіст. Вивчав право, історію, філософію, історію мистецтв у Бонні і Берліні (1835-1841 рр.). Докторський ступінь філософського факультету Йенського університету здобув у 1841р. Основні твори: "До критики гегелівської філософії права. Вступ" (1843 р.); "До єврейського питання" (1843 р.); "Економічно-філософські рукописи" (умовна назва необроблених чернеток молодого Маркса, написаних у 1844 р., опублікованих у 1932 р. одночасно Д. Розановим і німецькою мовою під назвою "Історичний матеріалізм" С. Ландшутом та І. Майєром); "Святе сімейство" (1844-1845 рр.); "Німецька ідеологія" (1845-1846 рр.); "Убогість філософії: репліка на книгу Прудона «Філософія убогості»" (1847 р.); "Маніфест комуністичної партії" (разом з Енгельсом, 1848 р.); "Класова боротьба у Франції" (1850 р.); "Вісімнадцяте Брюмера Луї Бонапарта" (1852 р.); "До критики політичної економії. Передмова" (1859 р.); "Пан Фогт" (1860 р.); "Капітал" (т. 1- 3: 1-й том надруковано у 1867 р., 2-й - у 1885 р.,

3-й - у 1894 р.); "Громадянська війна у Франції" (1871 р.); "Критика Готської програми" (1875 р.) та ін. Як соціолог основне завдання своєї творчості Маркс бачив у науковому і об'єктивному поясненні суспільства як цілісної системи через теоретичну реконструкцію його економічної структури в контексті діяльного підходу. На відміну від Конта, який досліджував індустріальні суспільства і трактував суперечності між підприємцем і робітником як скороминуці, Маркс спочатку постулював їх значущість як центральних у соціумі, більш того, як провідного чинника соціальних змін. Таким чином, за Марксом, соціально-філософське дослідження суперечностей сучасного йому суспільства виявлялося неминуче пов'язаним з прогнозами про його історичні долі (Маркс не вживав у своїх працях поняття «капіталізм», який став популярним на межі ХІХ-ХХ ст.). Вважаючи людську історію історією боротьби між собою великих суспільних груп, Маркс прийшов до висновку, що еволюція продуктивних сил буржуазного суспільства супроводжується суперечливим у власній основі процесом зростання багатства небагатьох і зубожінням пролетарської більшості. Революція останнього, на думку Маркса, буде вперше в історії революцією більшості для всіх, а не меншини заради себе самої. Не будучи особливо впливовим за життя, його ідеї, пройшовши регіональну і національну адаптацію і модернізацію (вельми докорінну): А.Лабріола в Італії, Г.Плеханов і В.Ленін у Росії, К.Каутський і Р.Люксембург у Німеччині та ін., стали смисловим, доктринальним і моральним ядром ідеологій, теорій і програм діяльності практично всіх революційних рухів ХХ ст., які проголошують власне месіанізм і соціальну винятковість.

Енгельс (Engels) Фрідріх (1820-1895 рр.) - німецький філософ, соціолог, засновник (разом з Марксом) ідеології "наукового соціалізму"; у молодості знаходився під впливом ідей Гегеля, Гейне і німецького соціаліста М.Хесса. Основні твори: "Положення робочого класу в Англії" (1844 р.); "Маніфест Комуністичної партії" (спільно з Марксом, 1848 р.); "Революція в науці пана Євгенія Дюринга" (або "Анти-Дюринг") (1878 р.); "Походження сім'ї, приватної власності і держави" (1884 р.); "Діалектика природи" (1872-1882 рр., опублікована у 1925 р.) та ін. Вже на початку 1840-х рр. Енгельс прийшов до висновку, що

соціальні конфлікти індустріального суспільства не можна знищити без ліквідації інституту приватної власності. Це можна зробити за допомогою класової боротьби, кульмінацією і результатом якої повинна стати поява комуністичного суспільства. У творі "Положення робочого класу в Англії" Енгельс акцентував ці ідеї і проаналізував колосальний статистичний матеріал, що може представляти інтерес для соціолога і в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Зустріч з Марксом, яка відбулася у Парижі в 1844 р., започаткувала творчу співдружність, що продовжувалася аж до смерті Маркса.

Ленін (Ульянов) Володимир (1870 – 1924 рр.) — революціонер, засновник партії більшовиків, один з організаторів і керівників Жовтневої соціалістичної революції 1917 р., голова Ради Народних Комісарів (уряду) РСФСР і СРСР; вчений-марксист, філософ і публіцист, засновник, ідеолог і творець Третього Комуністичного інтернаціоналу, Радянської держави; один з найвідоміших політичних діячів ХХ ст. Його друкарська спадщина дуже велика, до основних праць можна віднести такі: «Розвиток капіталізму в Росії» (1899 р.), «Матеріалізм та емпіріокритицизм» (1909 р.), «Три джерела і три основні частини марксизму» (1913 р.), «Про право нації на самовизначення» (1914 р.), «Карл Маркс (короткий бібліографічний нарис з викладенням марксизму)» (1914 р.), «Соціалізм і війна» (1915 р.), «Імперіалізм як вища стадія капіталізму (популярний нарис)»(1916 р.), «Держава і революція»(1917 р.) та багато ін. Основні ідеї свідчать, що Комуністична партія повинна не чекати здійснення прогнозів Маркса, а здійснити їх самостійно: «марксизм — не догма, а керівництво до дії». Головна мета комуністичної партії — здійснення комуністичної революції з подальшою побудовою безкласового суспільства, вільного від експлуатації. Не існує загальнолюдської моралі, а є тільки класова мораль. Кожний клас (рабовласників, рабів, феодалів, кріпаків, капіталістів, пролетарів) впроваджує до життя свою мораль, свої етичні цінності. Мораль пролетаріату — етично те, що відповідає інтересам пролетаріату («наша моральність підлегла цілком інтересам класової боротьби пролетаріату»). З цієї точки зору будь-які жорстокі дії морально виправдані, якщо вони направлені на звільнення пролетаріату від експлуатації і

сприяють перемозі пролетарської революції. Революція не обов'язково відбудеться одночасно у всьому світі, як вважав Маркс. Вона може спочатку відбутися і в одній, окремо взятій країні. Ця країна потім допоможе революції і в інших країнах. На межі ХІХ-ХХ ст. капіталізм перейшов до нової «вищої стадії» — імперіалізму. Імперіалізм характеризується утворенням міжнародних монополістичних об'єднань (імперій), які ділять світ, причому територіальний розподіл світу закінчений. Оскільки кожне таке монополістичне об'єднання прагне збільшити свої прибутки, між ними неминучі війни. Аналіз імперіалізму був зроблений Леніним у роботі «Імперіалізм як вища стадія капіталізму (популярний нарис)» (січень-червень 1916 р.), де, крім іншого, були визначені історичні корені імперіалізму і його ознаки. Тактично успіх революції залежить від швидкого захоплення комунікацій (пошти, телеграфу, вокзалів). Для побудови комунізму необхідний проміжний етап — диктатура пролетаріату. Комунізм ділиться на два періоди: соціалізм і "повний комунізм". При соціалізмі немає експлуатації, але ще немає достатку матеріальних благ, які дозволяють задовольнити будь-які потреби всіх членів суспільства.

Спенсер (Spencer) Герберт (1820-1903 рр.) - британський філософ і соціолог; відрізнявся надзвичайною ерудицією і працездатністю. Залишена ним спадщина величезна. Фундаментальна десятитомна праця, задумана як енциклопедичний синтез всіх наук на принципах еволюціонізму, була опублікована у 1862-1896 рр. Вона включала "Основні початки" (1862 р.), "Підстави біології" (1864-1867 рр.), "Засади психології" (1870-1872 рр.), тритомну працю "Засади соціології" (1876-1896 рр.), "Соціологія як предмет вивчення" (1903 р.), "Засади етики" (1879- 1893 рр.). Творчість Спенсера з найбільшою повнотою втілила основні ідеї еволюціонізму, зробила великий вплив на інтелектуальну атмосферу своєї епохи. Теоретичні погляди вченого формувалися головним чином під впливом досягнень природничих наук, частіше тих, що зверталися до ідеї еволюції. Соціологія завершує філософську систему дослідника. Програма соціології викладена Спенсером у "Засадах соціології". Тут вперше надано систематичний виклад предмета, завдань і проблематики соціології. Ця книга була

перекладена на багато мов, сприяла не тільки розробці, але і пропаганді соціології. Соціолог спростовував не тільки теологічні уявлення про суспільство, але і теоретиків "вільної волі", філософів, які приписують вирішальну роль в історії "видатним мислителям", "суспільному договору", висуваючи на перший план дію суб'єктивних чинників або таких, що вказували на відсутність повторюваності в суспільному житті. Історія, на думку вченого, не є продуктом свідомої творчості соціальних груп або окремих осіб, навпаки, сама діяльність, її мета і наміри повинна отримати природне обґрунтування у законах соціальної еволюції. Соціальні факти для нього - це такі явища, в яких виявляються еволюційні процеси, наприклад диференціація структури і функцій, ускладнення політичної організації і т. ін. Для розуміння спенсерівського визначення предмета соціології велике значення має його концепція соціальних інститутів. Спенсер не дає чіткого визначення цього центрального поняття своєї теоретичної системи. Але з контексту його робіт виходить, що соціальні інститути - це механізми самоорганізації спільного життя людей. Соціальні інститути забезпечують перетворення асоціальної за природою людини в соціальну істоту, здібну до спільних колективних дій. Інститути виникають у ході еволюції як відповідь на зростання чисельності популяції, і згідно із загальним законом приріст маси приводить до ускладнення структури і диференціації функцій.

Соціальні інститути, за дослідником, - органи самоорганізації і управління. Як і Конт, Спенсер починає з сім'ї, шлюбу, проблем виховання (домашні інститути), відтворює етапи еволюції сім'ї.

Наступний тип соціальних інститутів соціолог позначив як обрядові, або церемоніальні. Вони покликані регулювати повсякденну поведінку людей, встановлюючи звичаї, обряди, етикет і т. ін.

Третій тип інститутів - політичні. Їх появу Спенсер пов'язував з перенесенням конфліктів усередині групи на сферу конфліктів між групами. Він був переконаний у тому, що конфлікти і війни зіграли вирішальну роль у становленні політичної і класової структури суспільства. Війна і праця, за вченим, - ті сили, які створюють державу, причому на початкових

етапах роль насильства і військових конфліктів була вирішальною, оскільки потреба в обороні або завоюванні якнайбільше об'єднувала і дисциплінувала суспільство. В подальшому об'єднуючою силою стає суспільне виробництво, розподіл праці, пряме насильство поступається місцем внутрішньому самообмеженню. Сильна держава неминуче веде до обмеження індивідуальної свободи. Ще в своїй ранній роботі "Соціальна статика" він сформулював закон "рівної свободи", згідно з яким кожна людина вільна робити все, що вона хоче, якщо вона не порушує рівної свободи іншої людини. Свобода обмежується не державним примушенням, а свободою іншої людини.

Наступний тип - церковні інститути, які забезпечують інтеграцію суспільства.

Завершують типологію професійні і промислові інститути, які виникають на основі розподілу праці. Перші (гільдії, цехи, професійні об'єднання) консолідують групи людей за професійними заняттями, другі підтримують виробничу структуру суспільства. Значення цих інститутів зростає по мірі переходу від воєнізованих суспільств до індустріальних. Спенсер розташовує всі суспільства за шкалою складності структури і функціональної організації від "малого простого агрегату" до "великого агрегату".

Він виділяє два типи суспільств: військові і промислові. Військовий і промисловий типи суспільства соціолог характеризує прямо протилежними соціальними властивостями. Розроблена ним типологія суспільств менш відома, ніж його теорія еволюції. Тим часом у його творчій спадщині вона представляє найбільший історичний інтерес. Зміст історичного процесу описується як поступовий перехід від механічного примушення до органічного об'єднання на основі спільності інтересів. Спенсер малює картину майбутнього індустріального суспільства, вражаючу глибиною наукового передбачення. В новому суспільстві управління децентралізовано і будується на принципах самоорганізації і самоврядування, широкого поширення набувають різні неформальні об'єднання, підкорення індивіда державі замінюється охороною прав людини, єдність

ідеології – плюралізмом. Суспільства стають відкритими для міжнародної співпраці, сприйнятливими до інновацій та ін.

Дюркгейм (Durkheim) Еміль (1858-1917 рр.) - французький соціолог-позитивіст, засновник французької соціологічної школи; професор соціології і педагогіки в Бордо (з 1896 р.) і Сорбонні (з 1902 р.); засновник журналу "L'Année sociologique" (1896 р.). Соціологічна концепція вченого формувалася головним чином під впливом Ш. Монтеск'є і особливо О. Конта, а також у полеміці з індивідуально-психологічними і біологічними напрямками. Згідно з Дюркгеймом, предметом соціології є соціальні факти, які мають дві відмітних ознаки: об'єктивність (зовнішнє існування) і примусовість по відношенню до індивідів. На противагу "атомістичним концепціям" (суспільство – підсумок індивідів, які його складають) суспільство трактується дослідником як реальність особливого роду, що не зводиться до сукупності індивідів. Дюркгейм є одним із засновників структурно-функціонального напрямку в соціології. Основним постулатом соціології він вважав положення: "... Людські інститути не можуть ґрунтуватися на помилці або на брехні: в протиставленні вони не можуть продовжувати своє існування. Якби вони не базувалися на природі речей, вони зустріли б опір, який не змогли б здолати" ("Les formes elementaires de la vie religieuse..."). Тим самим соціолог стверджував відповідність кожного соціального явища певній потребі суспільства. Соціальні конфлікти трактувалися ним головним чином як патологічні явища. Це знайшло своє відображення у роботі "Про розподіл суспільної праці" (1893 р., рос. пер. 1900 р.), в якій солідарність по суті розглядається як синонім суспільного стану. Дюркгейм розрізняє два типи соціальної солідарності: механічний і органічний.

Механічна солідарність домінує в архаїчних суспільствах, органічна - в сучасних. Перший тип заснований на схожості індивідуальної свідомості, яка цілком поглинається колективною. З розвитком розподілу суспільної праці механічна солідарність поступається місцем органічній, яка заснована на поділі функцій та індивідуальних відмінностей. В роботі "Самогубство" (1897 р., рос. пер. 1912 р.) Дюркгейм на підставі аналізу статистичних

даних переконливо довів залежність кількості самогубств від характеру та інтенсивності соціальних зв'язків.

Парсонс (Parsons) Толкотт (1902-1979 рр.) - американський соціолог, засновник школи структурного функціоналізму в соціології (лінія функціонального імперативізму на відміну від лінії функціонального структуралізму Мертона, за визначенням Дж. Тернера); протягом більш ніж 30 років після Другої світової війни був одним з основних теоретиків соціальної думки принаймні в англomовному середовищі; автор робіт: «Загальнотеоретичні проблеми соціології», «Система сучасних суспільств» та ін.; з 1927 р. викладач соціології у Гарвардському університеті; у 1949 р. обраний президентом Американської соціологічної асоціації; був членом і президентом Американської академії мистецтв і наук. Парсонс звертається до проблеми історії та еволюції людського суспільства. Згідно з теорією "соціокультурної еволюції суспільства" остання розвивається від простих форм до найскладніших, через процес розподілу і диференціації з подальшою повторною інтеграцією. Чинником, який спрямовує еволюцію, є зростання здібності до адаптації. Вчений відзначає наявність критерію самодостатності, який і відрізняє людське суспільство від інших соціальних систем і, таким чином, концептуалізує культурну систему, системи особистості і поведінки як оточення соціальних систем. Системи і підсистеми суспільства організуються у кібернетичну ієрархію: культурна, соціальна, особиста і біологічна.

Еволюція проходить такі стадії: примітивну, просунуто примітивну, проміжну і сучасну.

Примітивне суспільство одноманітно і гомогенно, відсутня різноманітність підсистем. За рахунок процесів диференціації підсистем і їх функцій примітивне суспільство проходить низку стадій і врешті-решт приходить до свого сучасного стану. Основними характеристиками сучасного суспільства є:

- 1) повна диференціація систем;
- 2) домінування в економіці масового виробництва, наявність бюрократичної організації, ринок, гроші є загальновизнаним засобом обміну;
- 3) система права - основа соціального контролю і координації;

4) наявність соціальної стратифікації, в основі якої лежить критерій успіху;

5) диференційована, складна система соціальних взаємозв'язків.

Творча спадщина Парсонса величезна, однак серед основних його робіт можна виділити такі: "Соціальна система" (1951 р.), "До загальної теорії дії" (написана з Е. Шиллсом, 1951 р.), "Суспільства: еволюційні і порівняльні перспективи" (1966 р.), "Система сучасних суспільств" (1971 р.), "Соціальна дія і умови людського існування" (1978 р.). Теоретичні ідеї вченого, які розвиваються ним протягом 40 років, піддалися різкій критиці з боку представників інших напрямків, зокрема прихильників конфліктної соціології, феноменології, гуманістичної школи в соціології. Критиці піддалося звернення до біологічних і органічних аналогій, аналізу соціального порядку і виключення з проблемного поля девіантних відхилень і соціальних конфліктів; відсутність задовільного пояснення соціальних змін, їх підміна теорією диференціації; відсутність визначення і аналізу соціальних класів; тавтологічність самої теорії, відсутність можливості її операціоналізації; її зайва "об'єктивність", оскільки, не дивлячись на те, що Парсонс ввів елемент суб'єктивності у свою теорію соціальної дії (теорія віднесеної дії), імовірно, що в його теорії суспільство домінує над суб'єктом дії. Однак таку багатоаспектну критику теоретичної соціології Парсонс може розцінювати як ще одну її гідність, оскільки більшість сучасних соціальних теорій розвивалася, полемізуючи з нею, опонуючи їй і запозичивши в неї теоретичні положення, поняття і принципи. Останнім часом звернення до теорії структурного функціоналізму повторно входить у моду.

Вебер (Weber) Карл Еміль Максиміліан (1864-1920 рр.) - німецький соціолог, філософ і історик кінця ХІХ - початку ХХ ст.; приват-доцент, екстраординарний професор у Берліні (з 1892 р.), професор національної економіки у Фрейбурзі (з 1894 р.) і Гейдельберзі (з 1896 р.); видавець (спільно з Е. Яффе і В. Зомбартом) "Архіву соціальних наук і соціальної політики" (з 1904 р.); засновник (1909 р.) Німецького соціологічного товариства; професор національної економіки у Відні (з 1918 р.) і Мюнхені (з 1919 р.). Основні твори: "До історії торговельних

товариств у середні віки" (1889 р.), "Римська аграрна історія та її значення для державного і приватного права" (1891 р.), "Національна держава і народно-господарська політика" (1895 р.), "Об'єктивність соціально-наукового і соціально-політичного пізнання" (1904 р.), "Рошер і Кніс і логічні проблеми історичної політекономії. Серія статей" (1903 - 1905 рр.), "Протестантська етика і дух капіталізму" (1904 - 1905 рр.), "Критичні дослідження в галузі логіки наук про культуру" (1906 р.), "Щодо стану буржуазної демократії в Росії" (1906 р.), "Про категорії розуміючої соціології" (1913 р.), "Господарська етика світових релігій" (1916 - 1919 рр.), "Політика як професія" (1919 р.), "Наука як професія" (1920 р.), "Господарство і суспільство" (1921 р.) та ін. Діапазон наукових інтересів Вебера був надзвичайно широким і охоплював проблеми соціологічної теорії і методології соціального пізнання, теорії капіталізму і економічної історії, релігієзнавства і політико-юридичних наук. В кожній з цих галузей його праці стали класикою. Елементарною одиницею соціологічного аналізу Вебер вважає соціальну дію, яка припускає: а) свідомість, суб'єктивну мотивацію і б) "орієнтацію на інших", яка надає індивідуальній дії соціальне значення. Індивіди, а не форми колективності або суспільні інститути виступають у цій концепції реальними суб'єктами соціальної дії. Типологія соціальної дії, розроблена вченим, включає:

1) цілераціональну дію (цілі і способи їх досягнення свідомо вибираються індивідом, а критерієм їх адекватності є успіх);

2) ціннісно-раціональне (усвідомлена дія організовується системою цінностей, яка визначає людську поведінку незалежно від успіху);

3) афектне (таке, що визначається безпосередніми емоційними реакціями);

4) традиційне (таке, що визначається звичкою).

Типологія соціальної дії лежить в основі веберівської концепції типів легітимного панування (влади, яка визнана правлячими індивідами).

В основі легального типу панування (до якого відносяться сучасні західні країни) лежить цілераціональна дія. Для цього

типу характерний примат формально-правового початку і розвиток бюрократії.

Харизматичний тип панування (харизма - екстраординарні особистісні здібності лідера - героя, полководця, засновника релігії і т.ін.) заснований на афективному типі соціальної дії. Базою традиційного типу панування, для якого характерні віра в священика, існуючі владні порядки і патріархальність зв'язків усередині держави, є звичка до певної поведінки. Західне суспільство останніх трьох-чотирьох століть, за Вебером, характеризується радикальною раціоналізацією його основних сфер, що охоплює господарську діяльність, політико-правові відносини і спосіб мислення. Саме універсальне панування раціонального початку відрізняє сучасне суспільство від всіх існуючих раніше (кваліфікованих вченим як "традиційні"). При цьому сам розум у його трактуванні зводиться до "формальної раціональності" - чисто технічної калькуюючої здатності. В роботі "Протестантська етика і дух капіталізму" Вебер запропонував новаторське рішення питання про генезис капіталістичного суспільства, пов'язавши його з європейською Реформацією. Саме протестантизм надав релігійного значення обачно організованій і націленій на примноження багатств мирській діяльності людини. Він заклав основи трудової етики і раціоналізму, що склали ядро новоєвропейського типу особистості.

Дарендорф (Darendorf) Ральф (1929 р.) - німецький соціолог, політолог, політичний діяч; у 1958-1967 рр. професор університетів Гамбурга, Тюбінгена, Констанца; з 1974 р. директор Лондонської школи економіки і політичних наук; з 1982 р. голова правління Фундації Ф. Наумана; автор так званої конфліктної моделі суспільства. Основні роботи: "Клас і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві" (1957 р.), "Вихід з утопії" (1967 р.), "Нариси з теорії суспільства" (1968 р.), "Людина соціологічна" (1973 р.) та ін. Теорія конфлікту Дарендорфа виникла як реакція на універсалістські претензії інтеграціонізму структурно-функціоналістської теорії і як цілком очевидна альтернатива марксизму. Вона може розглядатися як один з варіантів теорії соціальної стратифікації і соціальних змін та претендує на створення динамічної картини соціуму.

Заперечуючи поняття страти і прошарки, Дарендорф користується поняттям класу. Основою визначення класів вважає відносини панування і підкорення, тобто не наявність або відсутність у людей власності, а їх участь або неучасть у питаннях влади. Влада відрізняється у нього від звичного розуміння "сили": "і якщо сила звичайно зв'язується з особистістю індивіда, то влада - з соціальними позиціями і ролями". Соціальні позиції людей не рівні по відношенню до влади, що зумовлює їх розрізнення за інтересами і устремліннями. При визначенні характеру соціальної структури Дарендорф використовує поняття М. Вебера "імперативно координована асоціація" - будь-яке відношення управління у суспільстві, що пов'язує протилежні групи людей: тих, хто має владу, і тих, хто підкоряється. Але при цьому Дарендорф підкреслює, що "... для індивіда, який є носієм ролей, панування в одній асоціації не означає і не може бути обов'язковим у всіх інших асоціаціях, до яких він належить, і, навпаки, підкорення в даній асоціації не означає підкорення в інших". Всі різновиди імперативно координованих асоціацій у суспільстві в сукупності утворюють його соціальну структуру. Входячи одночасно в декілька асоціацій і займаючи там різні позиції, виконуючи соціальні ролі, індивід бере участь відразу в декількох, не залежних один від одного соціальних конфліктах. Під конфліктом Дарендорф розуміє "всі структурно проведені відносини протилежності норм і очікувань, інститутів і груп". За допомогою поняття конфлікту вчений уточнює поняття класу: "в кожній імперативно координованій асоціації розрізняються дві квазігрупи, по'єднані загальними латентними інтересами. Орієнтація їх інтересів детермінується володінням або виключенням з володіння владою. З цих квазігруп складаються групи інтересів, програми яких проголошують захист або напад на законність владних структур, що існують. В будь-якій асоціації такі два угруповання знаходяться у стані конфлікту". Звідси остаточне визначення класів. **Класи - це "конфліктуючі соціальні угруповання або групи соціального конфлікту, засновані на участі або неучасті у відправленні влади в імперативно координованих асоціаціях"**. Пануючий у даній асоціації клас протистоїть домаганням на його владу з боку

підлеглого йому в цій асоціації класу. Відносини управління і організації є корінною причиною соціальної нерівності людей. Існує чотири причини нерівності:

1 Нерівність виникає з природної (біологічної) різноманітності схильностей, інтересів, характерів людей і соціальних груп.

2 Нерівність виникає з природної (інтелектуальної) різноманітності талантів, здібностей, обдарувань.

3 Нерівність виникає з соціальної диференціації (по горизонталі) приблизно рівноцінних позицій.

4 Нерівність виникає з соціального розшарування (по вертикалі) відповідно до престижу, статку. Класовий конфлікт як рушійна сила і спосіб існування соціального організму не може і не повинен бути дозволений або пригнічений, оскільки конфлікт є невід'ємним компонентом соціально-класової структури суспільства. Завданням же кожного суспільства є правильне регулювання конкретних соціальних явищ. А цього можна досягти шляхом їх інституціалізації. Для регулювання конфліктних ситуацій повинні створюватися спеціальні інститути, які забезпечують правову основу для проведення дискусій і ухвалення рішень, що і буде, на думку Дарендорфа, означати інституціалізацію конфлікту. В результаті перед суспільством відкривається перспектива еволюційних змін, а не революційних переворотів. Серед форм регулювання конфлікту виділяються три:

- примирення за допомогою певних інститутів або органів, де учасники груп інтересів обговорюють спірні питання;

- посередництво;

- арбітраж.

"Ці форми є видатним механізмом зменшення сили класового конфлікту". Намір соціологічної теорії конфлікту, за Дарендорфом, полягає у тому, щоб здолати пануючу довільну природу не пояснених історичних подій, виводячи ці події із структурних елементів, іншими словами, пояснюючи певний процес його зв'язками, що передбачаються.

Сорокін Питирим (1889-1968 рр.) - засновник російської і американської соціологічних шкіл. Його теорія існування суперсистем культури - одна з найоригінальніших культурологічних

концепцій ХХ ст. Вона викладена в чотиритомній праці «Соціокультурна динаміка» (1937-1941 рр.). У книзі «Соціальна мобільність» розглянуто поняття горизонтальної і вертикальної мобільності. Сорокін досліджував історичну дійсність як цілісну єдність різних культурних систем.

Паретто (Pareto) Вільфредо (1848-1923 рр.) - італійський мислитель, соціолог і економіст, який зробив оригінальний внесок в економічну теорію і соціологічну науку; професор у Лозанні (з 1894 р.). Основні твори: "Трактат загальної соціології" (1916 р.), "Економіка і соціологія" (1907 р.) та ін. Він був членом так званої Лозанської економічної школи, зайняв у ній особливе місце своїми розробками проблем потреб, обґрунтувавши поняття "корисність" як критерій потреб людини, розробив економічну модель "кривих байдужості", за якою можна абстрактно розрахувати пропорції між кількістю двох різних товарів за певними цінами таким чином, що при даному рівні доходів споживач нарешті знайде таку комбінацію, яка може вважатися найсприятливішою для задоволення його потреб. Піддавши критиці "гуманітарні", "позитивістські", "механістичні" соціології, Паретто ставив завдання розробки "виключно експериментальної соціології", подібно хімії, фізиці та іншим аналогічним наукам. Предметом соціології, за Паретто, є поведінка людей. Він підкреслював ірраціональний та алогічний характер людської поведінки. Всі вчинки людей вчений розділив на логічні і нелогічні. Перші - це доцільні, керовані усвідомленою метою вчинки. Другі - це неусвідомлені, інстинктивні вчинки. В самому житті обидва типи виступають завжди в змішаній формі. Рушійною силою суспільного розвитку служать нелогічні вчинки, в основі яких лежить комплекс спонукальних інстинктів, бажань, інтересів, спочатку властивих людині і таких, що складають стійку психічну константу будь-якої нелогічної дії. Цей комплекс Паретто назвав "залишком" (residue). Але людині споконвічно задана і потреба в логічному, точніше, псевдологічному обґрунтуванні постфактуму своєї поведінки. Тому кожний нелогічний вчинок обов'язково містить і мінливі інтерпретації "залишків", які пояснюють, але і в той же час маскують їх. Ці елементи Паретто назвав "похідними" (derivazioni). "Залишки" Паретто розділив на шість класів:

1) інстинкт комбінацій, він частіше всього зустрічається в успішних політиків;

2) постійність агрегатів, яка обумовлює, наприклад, тривале існування династій, які спираються на "законність" і стійкість релігійних поглядів;

3) потреба в демонстрації власних відчуттів, скажімо, через ритуальні або культові дії чи збереження форм прояву пошани при ієрархічному ладі;

4) інстинкт товариськості, з яким пов'язана, наприклад, потреба у визнанні соціальною групою;

5) інстинкт цілісності індивіда, направлений на гарантування безпеки власності і особистості, що прагне до того ж отримати перевагу з боку суспільства;

6) інстинкт сексуальності, на який накладається табу за допомогою міфів або вимоги публічно демонструвати чесноти.

"Похідні" Паретто теж класифікував на чотири групи:

1) прості твердження;

2) твердження, підкріплені яким-небудь авторитетом;

3) твердження, що спираються на маніпулятивне використання відчуттів, наприклад, загравання з народом в особистих або партійних інтересах;

4) твердження, залежні виключно від словесних доказів.

Кожний клас "залишків" складається з багатьох елементів, а чотири класи "похідних" складаються з сімнадцяти різних форм. П'ятдесят два "залишки" (Паретто перерахував саме стільки) можуть вступати в різні поєднання один з одним і з сімнадцятьма формами "похідних". Отже, цілком логічні докори критиків Паретто про "нестійкість", "суперечність" і "несумісність компонентів" його системи логічних і нелогічних мотивів, всієї його теорії "соціальної рівноваги". Класифікацію "залишків" і "похідних" Паретто поклав в основу пояснення всіх суспільних явищ, вважаючи, що їх комбінаціями конкретно визначається той або інший соціальний процес або феномен. Так, розробляючи і демістифікуючи різні "похідні", Паретто показує, що юридичні теорії є не обґрунтуванням дійсного застосування законів, а всього лише використанням помилкових аргументів відповідно до корисливої мети. Моральні "похідні" слугують прихованню аморальної мети, релігійні - прикривають низменні відчуття,

загальні всім епохам і народам. Методологічну основу його теорії "циркулюючої еліти" теж складає парадигма "залишків" і "похідних". Саме вони лежать в основі пояснення класових відносин, соціальних суперечностей, суспільної нерівності, зміни політичної влади, еволюції її форм, держав і т. ін. Суспільство, за Паретто, - це система, яка знаходиться у рівновазі, оскільки інтереси антагоністів окремих прошарків і класів нейтралізують один одного. Одвічний антагонізм викликається соціальною нерівністю людей, обумовленою нерівномірним розподілом "залишків" серед них. Зокрема здібністю до керівництва володіє небагато – це ті, хто складає еліту. Розподіл на здібну до управління еліту і нееліту Паретто вважає істотною межею всіх людських суспільств, а "кругообіг" еліт, їх стабілізацію та ієрархію - рушійною силою суспільного розвитку, що лежить в основі всіх історичних подій. Згідно з цією концепцією індивіди, що наділяються від народження "залишками", тобто схильністю до маніпулювання масами за допомогою хитрості і обману ("лисиці") або здатністю застосування насильства ("леви"), створюють два різні типи правління, які приходять на зміну один одному в результаті зникнення відповідних "залишків" з подальшою деградацією еліти, що приводить її до занепаду. Якщо правляча еліта не протидіє цьому шляхом кооптації нових членів з нижчих класів, які удосталь володіють відповідними якостями, то настає соціальна революція. Її значення, за Паретто, полягає в оновленні персонального складу правлячої верхівки - еліти суспільства. В галузі господарської діяльності "левам" і "лисицям" відповідають типи "спекулянтів" і "рантьє", прототипами яких є бізнесмени та їх протилежність - боязкі вкладники, що живуть "стрижкою купонів". Перевага в суспільстві "рантьє" - свідоцтво стабілізації суспільства, яке переходить потім у загнивання. Перевага "спекулянтів" зумовлює розвиток у соціальному та економічному житті, викликає катаклізми. Стабільність досягається саме за рахунок їх послідовної зміни - "кругообігу еліт". В концепції Паретто політичні та економічні зміни пов'язані з циклами духовного виробництва - інтелектуального, релігійного, художнього та ін. Тут відбувається ритмічна зміна періодів віри і скептицизму, в основі якої лежать "залишки" першого і другого класів. Ідеї

соціологічної теорії Паретто нині широко використовуються політологами, прихильниками структурно-функціонального аналізу, дослідниками засобів масової комунікації та ін.

Моска (Mosca) Гаetano (1858-1941 pp.), будучи ще вельми молодим дослідником, опублікував у 1884 р. працю «Теорія правління і парламентське правління». Вона вже містила основні положення класичного елітизму, але італійський дослідник не використовував самий термін «еліта», який закріпився у сучасній соціально-політичній науці (його ввів у науку через тридцять років В. Паретто, що слугувало джерелом суперечок між цими вченими про пріоритети). «У скільки-небудь організованому суспільстві, - писав Моска, досліджуючи переважно історичний матеріал, - політичне керівництво здійснюється меншістю». Його вчений назвав «політичним класом» або «правлячим класом». Правити політичним класом можна як демократичними, так і авторитарними методами. Формування керівників прошарків відбувається за сукупністю якостей – доблесті, багатства, святості, які породжують відповідно військову, фінансову і церковну аристократію. Способами формування саме «політичного класу» Моска називав спадкоємство, вибори або кооптацію (поповнення, прийняте для правителів, «свіжою кров'ю» з середніх прошарків). Відкидаючи «владу черні» він визнає, що правити можуть або середні прошарки, або аристократія. Дослідник відкидає лібералізм, демократію саме як владу середнього прошарку, яка веде до зникнення еліти. Моска досліджує «формулу правління», «політичну формулу», тобто інструментальний характер влади, говорить про наукову політику, використання у соціології методів точних наук.

Міхельс (Michels) Роберт (1876-1936 pp.) - німецький вчений, що прийняв на запрошення Б.Муссоліні італійське підданство у 1926 р., розробив теорію олігархії. Вона доповнює думку про неминучу загальну бюрократизацію індустріального суспільства, яка належить М. Веберу. Основні роботи: «Соціології партійної справи», «Соціологія політичних партій в умовах демократії». Міхельс був переконаний, що більшість людства ніколи не буде здатна до самоврядування, навіть у тому випадку, якщо коли-небудь незадоволеним масам вдасться

позбавити пануючий клас його влади. І все тому, що рано або пізно в середовищі самих мас з'явиться нова організована меншість, яка візьме на себе функції пануючого класу. І робить глобальний висновок: пануючий клас є єдиним чинником, що має нескороминуще значення у всесвітній історії.

Це вже чистий елітаризм, а автор — переконаний елітарист. Популярність Міхельса пов'язана також зі сформульованим ним «залізним законом олігархічних тенденцій». Суть закону: демократія, щоб зберегти себе і досягти відомої стабільності, вимушена створювати організацію, а це пов'язано з виділенням еліти — активної меншості, якій масам доводиться довіритися, зважаючи на неможливість її прямого контролю над цими меншинами. Тому демократія неминуче перетворюється на олігархію і люди, що скоюють соціальний переворот, тікають від Сцилли, щоб потрапити до Харибди. Таким чином, демократія стикається з нерозв'язною суперечністю: по-перше, вона чужа людській природі і, по-друге неминуче містить олігархічне ядро.

